

Г. О. Конопльова

Аналіз процесу глобалізації у сучасних культурологічних дослідженнях

Стаття присвячена вивченню різноманітних аспектів явища глобалізації. Значна увага приділяється аналізу культурних аспектів інтеграційних процесів як у світовій, так і у вітчизняній філософській думці, розглядаються причини виникнення глобалізації, стрімкого поширення її в культурі.

Ключові слова: глобалізація, культура, інтеграція, комунікація.

Глобалізація як об'єкт наукового дослідження сформувалася відносно недавно, проте на тему її осмислення вже написано цілу низку фундаментальних робіт. Багатьом аспектам глобалізації постійно присвячуються різноманітні дискусії, конференції. Міжнародними організаціями розробляються цільові програми, публікуються матеріали, розраховані не лише на вчених, але і широкі кола громадськості. Представники різних наукових галузей і течій намагаються з тієї чи іншої позиції дати оцінку даному явищу, проаналізувати його економічні, політичні, культурні, соціальні та часові передумови. Відтак глобалізація визнана об'єктом міждисциплінарних досліджень, адекватне розуміння якого передбачає його всебічний аналіз.

Складність проблеми вивчення полягає в тому, що глобалізаційні процеси настільки багатогранні, що апріорі не можуть бути вичерпані методами будь-якої однієї науки. А культурні аспекти, що притаманні даному явищу, зазвичай передбачають комплексний аналіз усіх сфер суспільного життя. Актуальні процеси, що відбуваються у культурі, напрямку залежать від зовнішніх глобалізаційних явищ та часто визначаються ними. Часті міжкультурні конфлікти у результаті надання можливості вільної міграції населення, розчинення культур, спроби створення універсальної культурної моделі та популярність масової культури примушують науковців до аналізу причин описаних явищ та свідчать про нагальність та гостроту проблем.

Отже *метою* даного дослідження є вивчення актуальних уявлень про глобалізаційні процеси та розгляд специфіки їх відображення в культурі. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення наступних *завдань*:

- вивчення сутності та причин виникнення глобалізації;
- з'ясування мотивів стрімкості розповсюдження глобалізаційних явищ в культурі;
- розгляд історичних аспектів розвитку глобалізації;
- визначення джерел розповсюдження ідей і характер наслідків їх впливу в культурі.

Уперше в науковий обіг термін «глобалізація» було введено Т. Левіттом, американським економістом, який застосував це поняття до процесу злиття ринків. Пізніше, в 1990 р., японський дослідник К. Оме видає працю «Світ без кордонів», в якій також здійснюється аналіз економічного аспекту глобалізації.

Нині ж цій темі присвячено різноманітні роботи, що пропонують різнопланову характеристику глобалізаційних процесів. Серед дослідників треба вказати як вітчизняних (С. Бурмістров, В. Буряк, І. Глібова, А. Гусейнов, М. Делягін, І. Ільїн, Ю. Любимов, А. Миронов, А. Пастухов та ін.), так і зарубіжних авторів (К. Аннан, З. Бжезинський, А. Вебер, Е. Гідденс, Д. Гольдблатт, Ж. Дерріда, Е. Макгро, М. Олброу, Дж. Перратон, Р. Робертсон, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон, Д. Хелл, А. Цінянь, М. Емар та ін.).

Як правило, аналіз процесу виникнення глобалізації традиційно зводиться до з'ясування його першопричин (У. Бек, М. Делягін, З. Бжезинський, А. Жвітіашвілі та ін.). Однак при цьому майже не розглядаються самі процеси глобалізаційного об'єднання світу та передумови їх популярності.

Не зважаючи на використання найбільш поширеного економічного підходу до визначення глобалізації, серед дослідників все ж таки помітна не одностайність. Вагомим фактором виникнення глобалізаційних процесів є все ж таки культурні явища, оскільки саме «у витоків глобалізації лежать три найважливіших властивості людини: цікавість; пристосування середовища до себе, на відміну від пристосування організму до середовища, що характерно для

тварин, прагнення до освоєння природи; прагнення до спілкування» [1]. Все це свідчить про властиве людині природне бажання до інтеграції, яке сьогодні підкріплюється більш складними культурними формами.

Якщо брати до уваги той факт, що глобалізація пов'язана з процесом освоєння нових земель, створення єдиного простору для всіх сфер життєдіяльності, й бере початок з епохи Великих географічних відкриттів, а позитивні результати інтеграційних процесів ґрунтуються на відкритості культур, на їх щирій зацікавленості у взаємодії, то зацікавлення, дійсно, можна частково розцінювати як один з імпульсів глобалізації. Однак, на наш погляд, зацікавлення – надто загальна характеристика, притаманна не лише людям, а й тваринам, тому її можна розглядати як явище несвідоме. Чого не можна сказати про глобалізацію. Можливо, зацікавлення лежить в основі розвитку науки, однак до глобалізації має досить опосередковане відношення в силу того, що всі інтеграційні процеси здійснюються в результаті переслідування конкретних цілей. У цьому контексті доречніше говорити про зацікавленість у взаємодії, адже саме усвідомлене переслідування мети задоволення потреб, отримання зиску в ході інтеракції, на наш погляд, є відмінною рисою глобалізації.

Що стосується природного для людини прагнення пристосувати навколишнє середовище, то в даному випадку йдеться про науково-технічний прогрес. Він, по-перше, забезпечує ефективні інструменти для реалізації інтеграційних процесів, а, по-друге, стимулює до розширення кордонів. За висловом М. Гайдеггера, для людини мислячої характерно прагнення всюди бути вдома в сукупному цілому, у всьому всесвіті. Це ціле і є світ, в якому ми живемо, який і є нашим домом.

Людина як соціальна істота немислима без комунікації із собі подібними. Задовольняючи природну потребу в спілкуванні, вона змушена долати відстані й кордони. Зближення з іншими за засобами винаходу нових технологій викликає «стиснення світу та інтенсифікацію його усвідомлення як цілого» [2, с. 8], у цьому й полягає сутність глобалізації, на думку Р. Робертсона.

Дослідник А. Пастухов указує, що у витоків глобалізації лежить прагнення людини до єднання. Ще з моменту свого виникнення люди усвідомлювали свою взаємозалежність, взаємозв'язок. У якості джерела для такого єднання в різні періоди розвитку культури обиралися бог, першопредок, релігія, церква, закон, мораль, народний дух, світовий розум і т. п. «При цьому дане джерело сприймалося як щось трансцендентне, нематеріальне і абстрактне, що перебуває «над» людиною і суспільством в соціально орієнтованій системі цінностей і значущості, яку можна виразити в конкретно-символічній формі» [3, с. 53]. Наявність у свідомості й підсвідомості людини таких «узагальнюючих елементів» означає не лише єдність всього людства в минулому, але й основу для його об'єднання в майбутньому. Так аналіз першопричин доводить, що явища глобалізації тісно пов'язані з явищем культурної комунікації, оскільки мають подібні умови й передумови виникнення.

Що стосується високої швидкості поширення єдиного культурного зразка, залучення до нього все нових культур, то цей процес можна пояснити, по-перше, зміною статусу кордонів, а також із доступністю культури, що розповсюджується. Ідеали глобалізації втілює в собі масова культура, яка ставить на чільне місце споживчі цінності, що передбачає потужний вплив ЗМІ на людську свідомість. Ще в XIX ст. французький мислитель А. де Токвіль наголошував, що «в умовах, коли люди більше не зв'язані між собою міцними і тривалими узами, стає неможливим досягти об'єднання великого числа людей... Це може забезпечити тільки газета <...> їй одній дано посіяти одну і ту ж думку одномиттєво в умах тисяч людей» [4, с. 6]. Сьогодні те ж саме можна сказати про всі засоби масової інформації. Відкриття кордонів, стрімке скорочення відстаней, притаманне для процесів глобалізації, стимулює встановлення міцної комунікації між культурами.

Стосовно історичних аспектів проблем глобалізації загалом сформувалося декілька позицій, які базуються переважно на уявленні про архаїчне або сучасне походження глобалізації. Подібна розбіжність думок щодо

«дат народження» глобалізації, передусім, пов'язана з довільністю вживання слова «глобалізація», яке нерідко змішують з поняттями узагальнення та об'єднання. Все частіше фрагментарні, дрібні й незначні об'єднання в сферах міжнародної економіки (фірми, встановлення торгових зв'язків), політики чи культури називають глобалізацією. Інколи ці процеси мають відношення до глобалізації, але лише як предтечі слідства або форми її прояву.

У даному випадку підміна понять викликана, по-перше, необмеженістю сфери застосування терміна, а, по-друге, нечіткістю його визначення. Зараз ми можемо говорити навіть про навмисне, штучне розмивання кордонів «глобалізації» з політичних причин. Її розглядають у зв'язковому комплексі, що включає: комунікацію без перешкод, єдину економічну модель, глобальну політику, універсалізовану культуру, глобальну науку, міжнародну мову, єдину схему способу життя (звичайно, за зразком «розвинених суспільств»).

Так поняття глобалізації розкривається в якості характеристики практично всіх сфер життя сучасного суспільства: освіти, науки, медицини, культури, мистецтва, економіки, політики, історії, моралі, кулінарії, моди, туризму і т. п. Почасти таке зловживання терміном є причиною смислового знецінення, хоча сам факт зайвий раз демонструє, що глобалізація – процес всеосяжний і, як і раніше, є об'єктом для вивчення багатьох дисциплін.

Систематизувати чинні підходи щодо розуміння глобалізації спробував В. Буряк. Аналізуючи дане явище, він наполягає на застосуванні міждисциплінарного підходу, виділяючи соціологічний, історичний, картографічний, політичний і культурний параметри у визначенні глобалізації, що дозволяє дати багатогранну характеристику складових його процесів, чіткіше описати їх специфіку [5].

Предметом жвавих дискусій поняття глобалізації є і для українських дослідників. У вітчизняних розробках, основний акцент робиться на вплив глобалізаційних процесів на економіку й культуру України. Культурний аспект входження України в глобалізаційні процеси розглядається академіком М. Жулинським, який відмічає, що «духовне спустошення світової цивілізації

очевидно. Національні культури, як системи цінностей змінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розмиваються кореневі системи культурних конфігурацій» [6, с. 6-7], що веде до формування «нової ідеології світового розвитку і нової форми соціальної організації – глобального корпоративізму» [6, с. 6-7]. Він поневолює особистість і перешкоджає її саморозвитку й самореалізації національних систем цінностей. В умовах антропологічної катастрофи головною рятівною силою постає культура в її національному вимірі крізь її архетипи.

Кардинальний вплив глобалізації на культуру дає підстави для виділення підходу, в межах якого відбувається аналіз взаємодії даних феноменів. Р. Робертсон говорить про «стиснення світу в свідомості людини і посиленні взаємозалежності людей» [2, с. 98]. Велику роль у формуванні таких відносин відіграє культура, зміни в якій під дією глобалізації є не менш значущими, ніж в політиці, економіці чи соціумі, а часто і обумовлюються ними.

У цілому, говорячи про розвиток глобальних процесів у сфері культури, дослідники Д. Хелл, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю і Дж. Перратон справедливо зауважують, що «сучасна культурна глобалізація асоціюється з кількома досягненнями, такими як: нові глобальні інфраструктури безпрецедентного масштабу, що забезпечують значні можливості проникнення елементів культури через кордони й зниження собівартості їх використання; зростання інтенсивності, обсягу і швидкості культурного обміну та комунікацій всіх видів; поширення західної масової культури і збільшення комунікацій у культурному бізнесі як основному змісті глобальної культурної взаємодії; переважання багатонаціональної індустрії культури в створенні й володінні інфраструктурами та організаціями для виробництва і розподілу культурних товарів; зрушення в географії глобальної культурної взаємодії, що відступає в деякому серйозному відношенні від географії глобального порядку, який існував до Другої світової війни» [7, с. 402-403].

Як правило, глобалізаційні процеси в області культури прийнято асоціювати з успадкуванням шаблонних форм, нерівним ступенем розвиненості

культур, поширенням масової культури, втратою національної ідентичності, уніфікацією всіх сфер життя. Однак французький дослідник М. Емар зазначає, що «хоча обмін матеріальними і культурними благами, ідеями та модами відбувається набагато вільніше, ніж у минулому, це зовсім не означає уніфікації способів життя і тим більше одноманітності в розумінні світу. Цивілізації затверджують і демонструють власні відмінності навіть на рівні своїх елітних верств населення, найбільшою мірою демонструють спільність у споживанні певних матеріальних благ. Приклад тому – релігія і культура, знову виходять на авансцену» [8, с. 43].

Таким чином, як і будь-яке інше явище, глобалізацію у культурі не можна оцінювати однозначно. У зв'язку з неоднорідністю досліджуваного нами феномену, в питанні характеру наслідків впливу глобалізації на різні сфери суспільства дослідники розділилися на дві групи: прихильників глобалізації і так званих «антиглобалістів». Перші вбачають у ній широкий, багатогранний процес, що стосується всіх сфер суспільного життя, призводячи до позитивних наслідків. Ефективність глобалізаційних процесів З. Бжезинський пов'язує з міццю, перевагою американської культури, її популярністю і привабливістю для молоді всього світу [9, с. 8].

Під сумнів користь глобалізаційних процесів ставлять багато культурологів, філософів, громадських діячів, політиків, які розуміють під глобалізацією, переважно, штучну уніфікацію культури, нав'язування індустріальними державами свого способу життя, часто несумісного з цінностями і традиціями національної культури. Застосування правила «золотого корсету», згідно з яким держави, що прагнуть приєднатися до глобалізаційних процесів, повинні беззастережно підкоритися низки умов, вигідних, насамперед, найсильнішим акторам глобалізації, вганяє культури в тісні межі, означає позбавлення унікальності, що суперечить стандартам, самобутності, роблячи процес долучення болючим і безглуздим. Саме на тлі глобалізаційних процесів, на думку скептиків, виникає міжкультурна ворожнеча, тероризм, «зіткнення цивілізацій» [10, с. 257].

Проте, згуртованість у культурній сфері, взаємозалежність народів, не означає готовності світового співтовариства злагоджено вирішувати глобальні проблеми. До того ж «для духовної культури, – зазначає В. Келле, посилаючись на думку К. Акоюяна, – глобалізація <...> означає подолання її специфіки, тобто знищення даної культури. У цьому сенсі глобалізація містить у собі загрозу для культури. Духовна культура ставить межу глобалізації, позначає межу, яку процеси глобалізації не повинні переходити» [11, с. 364]. Однак, разом з тим, відкриття кордонів – одна з найбільш важливих умов сучасного розвитку цивілізації, а глобалізація сьогодні стає стихійним явищем планетарного масштабу.

Виходячи із запропонованого огляду існуючих поглядів на явище глобалізації, можна зробити висновок про те, що основними її першопричинами є, з одного боку, прагнення людини до єднання, з іншого, – бажання оволодіти новими ресурсами, які стимулюватимуть розвиток науки і техніки. Відкритість кордонів, здатність у найкоротший час долати відстані, доступність та зрозумілість цінностей, що пропонуються за допомогою масової культури, сприяють стрімкому поширенню глобалізаційних процесів. Крім того, безперешкодне проникнення глобальних традицій і цінностей в різні культури призводить до того, що разом з процесами інтеграції та централізації, що мали місце раніше, відбувається активний розвиток глокалізації, що впливає на зміщення епіцентру розвитку глобальних ідей. Це насичує глобалізацію новими елементами, значно розширює ареал її впливу і тим самим додає ще більшої потужності поточним процесам. Осмислення культурних аспектів вивчення глобалізації підтверджує той факт, що без процесів інтеграції культура розвивалася вкрай слабко.

Цілком природно, що запропонований аналіз не може бути вичерпним у зв'язку з масштабністю й багатогранністю феномену глобалізації, адже сьогодні досить складно однозначно дати об'єктивну оцінку даному явищу. Одне можна сказати з упевненістю: глобалізація – незворотній процес, який поширюється на всі сфери життя суспільства, виводячи його на абсолютно

новий рівень об'єднання, що вимагає застосування нових підходів до розуміння культури, до пошуків нових форм і шляхів взаємодії. Як і все до кінця невідоме, глобалізація супроводжується частими конфліктами й суперечностями у галузі культури, які людство, на жаль, ще не навчилася вирішувати мирним способом.

Література

1. Покровская Н. Н. Глобализация : концепции, истоки / Н. Н. Покровская // Научно-популярный журнал «Личность и культура». – 2001. – № 3-4.
2. Robertson, R. Globalization : Social Theory and Global culture / R. Robertson. – London : Sage, 1992.– 306 p.
3. Пастухов А. Глобализация в мировоззрении человека / А. Пастухов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 23 – С. 52-63.
4. Жвйтиашвили А. Ш. Концептуальные истоки идеи глобализации / А.Ш. Жвйтиашвили // Социологические исследования.– 2003. – № 6. – С. 3-13.
5. Буряк В. В. Глобализация как объект междисциплинарных исследований / В. В. Буряк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2010. – Т. 23(62). – № 4. – С. 3-10.
6. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації / М. Жулинський // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 6-7.
7. Хелл Д. Глобальные трансформации : Политика, экономика, культура / Д. Хелл, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Дж. Перратон – М. : Праксис. – 576 с.
8. Эмар М. О различиях и связях между цивилизациями / М. О. Эмар // Синтез цивилизации и культуры : Международный альманах. – М., 2003 – С. 40-44.

9. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский – М. : Международные отношения, 2005. – 256 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-49.
11. Келле В. «Глобализация», «Культуры», «Цивилизации» (обмен мнениями) / В. Келле // Синтез цивилизации и культуры : Международный альманах. – М., 2003 – С. 359-365.

Статья посвящена изучению различных аспектов явления глобализации. Значительное внимание уделяется анализу культурных аспектов интеграционных процессов как в мировой, так и в отечественной философской мысли, рассматриваются причины возникновения глобализации, ее стремительного распространения в культуре.

Ключевые слова: глобализация, культура, интеграция, коммуникация.

The Article focuses on the study of various aspects of the phenomenon of globalization. Considerable attention is paid to the analysis of cultural aspects of integration processes in the world and in the national philosophical thought, considered the cause of globalization, the rapid dissemination of culture.

Key words: globalization, culture, integration, communication